

Lilla Moroz-Grzelak

POMIĘDZY REALNYM A WYOBRAŻONYM

– świat prozy Ermisa Lafazanovskiego

Truizmem jest stwierdzenie, że literatura znajduje się w innym obiegu zainteresowania odbiorców niż docierające skądś echa wydarzeń politycznych. Kolejny przekład literacki z języka macedońskiego czy to poezji, czy prozy może ewokować u miłośników literatury, którzy mają jakąś wiedzę o istnieniu Aleksandra Macedońskiego i małego państwa na południu Europy pytanie, czym tak naprawdę jest Macedonia, jaki ma związek z antycznym władcą, cóż to za język, w którym powstaje literatura? Jaki jest jej poziom? Tytułem krótkiego wprowadzenia ograniczę się do wyjaśnienia zawartego w *Testamencie poety małego narodu*¹, Blaže Koneskiego (1921–1993). Ten poeta i prozaik, tłumaczony również na język polski, dziś uznawany za architekta i konstruktora kultury macedońskiej w XX wieku², odegrał w swoim kraju niepodważalną rolę, wpływając nie tylko na kształt jego języka, ale także na rozwój nauk humanistycznych. Koneski z całą świadomością, być może w przeczuciu nadchodzącej śmierci, odniósł się w swym testamencie do roku 1945, kiedy dokonano kodyfikacji norm macedońskiego języka literackiego. Istnienie małego narodu nie skazuje go na brak własnej literatury, gdyż jak zapisał Koneski: „Ktoś, kto lepiej od nas wszystkich wie, jak ma być urządzony świat, zdecydował widocznie, że obok narodów i języków wielkich mają istnieć również narody i języki małe”.

Dzieła literatury macedońskiej jednak powstawały i powstają, wzbudzając emocje czytelników, a tłumaczone na inne języki odbijają się echem także poza samą Macedonią, potwierdzając istnienie „małego narodu”³. Przy czym poświadczają istnienie różnych kręgów zainteresowanych tym krajem. Zaproponowany kiedyś przez autorkę niniejszego tekstu jednemu z poczytnych dzienników artykuł poświęcony Macedonii spotkał się z redakcyjną odmową, uzasadnianą niszowością problematyki. Faktycznie, wówczas, w grudniu 2015 roku w Macedonii nie działo się już nic szczególnego, kryzys został zażegnany⁴ i nie docierały stamtąd żadne informacje o budzących grozę opinii publicznej wydarzeniach. Jak zauważał wybitny polski prasoznawca Krzysztof Stępnik badający informacje o Macedonii,

¹ Zob.: B. Koneski, *Testament poety małego narodu*, przeł. K. Wrocławski, „Pamiętnik Słowiański” 1994, t. XLIV, s. 193–195.

² Љ. Спасов, *Блаже Конески во 21. Век*, „Стожер” 2017, nr 125, s. 5.

³ K. Wrocławski, *Refleksje nad „Testamentem poety małego narodu” Blaže Koneskiego* [w:] *Wokół Macedonii: siła kultury – kultura siły*, red. B. Zieliński, Poznań 2002, s. 143–155.

⁴ P. Kosiorek, *Zamieszki w Macedonii. Wciąż napięta sytuacja na Bałkanach*. Zob.: <https://www.defence24.pl/zamieszki-w-macedonii-wciaz-napieta-sytuacja-na-balkanach> [dostęp 2.08.2018].

jakie pojawiały się w latach 1903-1914 na łamach polskiej prasy, ten kraj wzbudzał zainteresowanie tylko wtedy, gdy dochodziło tam do niepokojących świat, głośniejszych wydarzeń⁵. I rzeczywiście pisano wówczas o macedońskich zmaganiach w powstaniu antytureckim, które wybuchło 2 sierpnia 1903 roku, i choć zakończyło się klęską, to przeszło do historii macedońskiej pod nazwą powstania ilindeńskiego⁶, symbolizując początek zmagania o własną niezależność. Odniesienia do Macedonii pojawiały się również później, w czasie trwania wojen bałkańskich aż do wybuchu I wojny światowej, kładąc na kilka dziesięcioleci kres macedońskim marzeniom o suwerenności. W następstwie II wojny światowej utworzona została Socjalistyczna Republika Macedonii, która weszła w skład federacyjnej Jugosławii. Po jej rozpadzie bezkrwawo rozstała się z konglomeratem wielonarodowego państwa i w 1991 roku ogłosiła niepodległość. Te informacje odnotowywane były w polskich mediach. Już całkiem niedawno tematem medialnego zainteresowania stało się wstępne porozumienie zawarte pomiędzy rządami macedońskim i greckim, a dotyczyło rozmów o przyjęciu nazwy Republika Północnej Macedonii i zastąpieniu funkcjonującej w agendach ONZ nazwy FYROM (Była Jugosłowiańska Republika Macedonii) oraz w umowach bilateralnych Republika Macedonii⁷. Tym samym, w zakresie politycznym, tylko na krótko powróciło zainteresowanie tym niewielkim krajem Półwyspu Bałkańskiego.

Trwalsze zaciekanie niż krótkotrwała uwaga medialna, przynoszą tłumaczenia na język polski utworów z literatury macedońskiej. Przyznać jednak trzeba, że także rynek wydawniczy bardzo ostrożnie podchodzi do przekładów z tego kręgu kulturowego, a dowodem jest kilkuletnie, na razie bezskuteczne, poszukiwanie wydawcy znakomitej powieści macedońskiej pisarki Lidii Dimkovskiej *Zapasowe życie*, której fragmenty przetłumaczyła już Danuta Cirlić-Straszyńska.

Nie będą się więc odnosić do kwestii związanych z polskim zainteresowaniem, modą, czy jej brakiem na macedońską poezję i prozę. Chętnych do poznania genezy tej literatury, jej korzeni sięgających cyrylometejskich źródeł piśmiennictwa słowiańskiego, czy pięciowiekowego zastoju kulturalnego związanego z panowaniem osmańskim i XIX-wiecznym budzeniem się macedońskiej odrębności⁸, podobnie zresztą jak i do związków Aleksandra Wielkiego z Macedonią, odsyłam do dostępnych, także w internecie, źródeł⁹.

⁵ K. Stępnik, *Macedonia w prasie polskiej (1903–1914)*, Lublin 2014.

⁶ Nazwa pochodzi od imienia św. Iliji, którego czci się w prawosławiu 2 sierpnia.

⁷ 17 czerwca 2018 podpisane zostało porozumienie dotyczące przyjęcia nowej nazwy, które miałyby rozwiązywać wieloletni kryzys międzypaństwowy, umożliwiający Macedonii wsparcie także Grecji w rozmowach akcesyjnych do UE oraz zaproszenia do członkostwa w strukturach NATO. Zob.: Потпишување на договорот за решавање на спорот за името, 2018, „Ohrid1”, <<http://www.ohrid1.com/vests-satija/64384/potpishuvanje-na-dogovorot-za-reshavanje-na-sporot-za-ime-to>>, [dostęp: 5.08.2018].

⁸ Kwestię tę podnosiłam w tekście *Skąd się wzięła literatura macedońska?* „Wyspa. Kwartalnik literacki” 2017, nr 4 (44), s. 4–11.

⁹ Temat ten podjęłam w monografii *Aleksander Wielki a macedońska idea narodowa. Słowiańskie losy postaci antycznej*, Warszawa 2004.

Potwierdzeniem innego, niepolitycznego kręgu zainteresowania Macedonią, bez względu na panujące trendy, jest decyzja redakcji „Frazy”, by na swych łamach zamieścić fragment ostatniej powieści macedońskiego pisarza Ermisa Lafazanovskiego (ur. 1961). O jego twórczości w Macedonii pisze się i mówi w samych superlatywach, podkreślając, iż stanowi ona znaczący wkład w rozwój współczesnej prozy macedońskiej. Jest on uznawany za jednego z bardziej popularnych pisarzy, doceniany zarówno przez czytelników, jak i krytykę literacką, którego ta ocenia jako twórcę o nietuzinkowej wyobraźni, o oryginalnym stylu i komplementuje za innowacyjne podejście do sposobów snucia opowieści¹⁰. Autor znany jest w Macedonii także jako historyk i krytyk literacki. Przy czym warto chyba wspomnieć, że jest również naukowcem. Fakt ten wskazuje na specyfikę macedońskiego życia literackiego – każdy niemal twórca, poeta czy prozaik, poza pracą literacką, związany jest etatem z instytucjami nauki czy kultury. Ermis Lafazanovski, który doktoryzował się w 1997 roku, pracuje obecnie jako profesor w Instytucie Folkloru im. Marko Cepenkova Uniwersytetu im. Cyryla i Metodego w Skopje. Stąd w jego dorobku odnotować można również monografie naukowe poświęcające zainteresowania badawcze literaturą ludową, opowiadaniem, legendami, folklorem miejskim czy elementami antropologii w macedońskiej ornamentyce ludowej¹¹.

Naukowe podejście do źródeł folkloru macedońskiego z dużym prawdopodobieństwem odcisnęło piętno na narracji Lafazanovskiego i sposobach kreowania świata literackiego. Jako prozaik zadebiutował on tomem opowiadań *Połowa tęczy* [mac. *Половина божилак*] w roku 1992. Kolejny zbiorek, *Kiedy w Skopje wynaleziono parasole* [mac. *Кога во Скопје ги беа измислиле чадорупе*, 1999] zapewnił już autorowi trwałe miejsce w literaturze macedońskiej. Jak zauważa macedońska badaczka Nataša Avramovska, tematy i motywy w opowiadaniach tego autora odnoszą się w pewnym stopniu do codzienności bieżącego życia społecznego, kreując przy tym charakterystyczne typy bohaterów ukazywanych z pewną dozą komizmu. Przy czym uczona odnosi się też do obaw autora, by „krytycznie nie etykietowano go w ten czy w inny sposób”¹², by nie określano tematycznie jego prozy, co miałyby determinować problematykę jego utworów i sposób narracji. Różnorodność tematyczną i bogactwo literackiej wypowiedzi Lafazanovski udowodnił w swoich kolejnych wydawanych i przekładanych na inne języki powieściach.

¹⁰ Zob. m.in.: *Белешка за авторот* [w:] E. Лафазановски, *Хранешко*, Скопје 2006, s. 157.

¹¹ Poza licznymi artykułami naukowymi publikowanymi w czasopiśmie specjalistycznym w Macedonii i na świecie, E. Lafazanovski jest autorem monografii naukowych: *Традиција, narracija, literatura* [mac. *Традиција, наратива, литература*, 1996], *Macedońskie legendy kosmogoniczne* [mac. *Македонските космогониски легенди*, 2000], *Tekst i mentalność* [mac. *Текст и менталитет*, 2003], *Dialogi antropologiczne* [mac. *Антрополошки дијалози*, 2002], *Exodus Macedończyków z Grecji: opowiadania kobiece o II wojnie światowej i ich exodus* [mac. *Егзодусот на македонците од Грција: Женски приказни за втората светска војна и нивниот егзодус*, 2002 (wspólnie z Lidiją Stojanović)], *Mity o stworzeniu świata* [mac. *Митови за создавањето на светот*, 2007], *Echo narodu*, [mac. *Ехото на нацијата*, 2009].

¹² N. Avramovska, *Rasказувачкиот свет на Ermis Lafazanovski* [w:] E. Лафазановски, *Егзотична кантата*, Скопје 2008, s. 7.

Pierwszą powieść *Arystokrata* [mac. *Благородник*] opublikował w 1997 roku. Kolejną, *Opisywacz* [mac. *Опишувач*, 2001], uhonorowano już prestiżową w Macedonii nagrodą „Stale Popov”¹³, przyznawaną przez Stowarzyszenie Pisarzy Macedońskich (Друштво на писателите на Македонија) w roku jej wydania. Trzeci utwór to *Powieść o bronii* [mac. *Роман за Оружјето*, 2003], który zyskał nagrodę „Mistrzowie Prozy” [„Прозни мајстори”]. Jej główny bohater, odkrywając duchową i materialną kulturę na obszarach wiejskich w Macedonii, dość niespodziewanie staje się ofiarą własnej niekonwencjonalnej metodologii pracy w terenie. Pod przymusem i groźbą dołącza do grupy zbierającej i dokumentującej istnienie dziwnej bronii, a tym samym rozpoczyna swoje przygody w fascynujących i tajemniczych okolicznościach.

Także następną powieść, *Hrapieszko* [mac. *Храпешко*, 2007], nominowana do międzynarodowej nagrody literackiej „Balkanika”, wywołała spore zainteresowanie czytelników nie tylko w kraju jej autora. Została przełożona na wiele języków obcych. Również polski czytelnik miał/ma szansę zapoznać się z twórczością tego macedońskiego prozaika, gdy w 2015 roku w wydawnictwie „Toczek”, prowadzonym przez miłośników literatury słowiańskiego południa Europy, książka ukazała się w dobrym przekładzie Anety Sapety. Na polskim rynku wydawniczym powieść ta zaanonsowała pisarstwo Lafazanovskiego, ukazała jego sposób prowadzenia narracji, kreacji bohatera rozdartego pomiędzy tym, co własne, a tym, co poznane i ciągle poznawane w nowym kręgu kulturowym. Powieść ta stała się też okazją do dyskursu na temat miejsca bałkańskiej i słowiańskiej Europy w dziedzictwie kulturowym kontynentu. Tytułowy bohater Hrapieszko, Macedończyk o wrodzonym, typowym dla przedstawicieli tego narodu instynkcie samozachowawczym, rozpoczął peregrynacje po Europie – przemierzył Francję i Niemcy, po czym osiadł na pewien czas w Szwajcarii. Jeszcze w trakcie wędrówki ten macedoński mistrz przycinania winorośli odkrył w sobie kolejny talent do tworzenia niezwykłych szklanych przedmiotów. Już jako uznany artysta rozpoczął życie w rozdarciu pomiędzy sztuką a zwykłym rzemiosłem, między dwoma światami – mitycznym dla niego Zachodem a nieodkrytym, nieznanym i dzikim dla przedstawicieli tego świata Wschodem. Mimo że fabuła powieści została osnuta na tle wydarzeń rozgrywających się w XIX wieku, zaś jej akcja rozpoczyna się w trakcie bliżej nieokreślonej bitwy, do jakiej doszło w czasie wojny krymskiej, czyli w latach 1853–1856, dla problematyki powieści nie miało to żadnego znaczenia. Jak stwierdził sam pisarz, jego celem było ukazanie aktualnego zderzenia cywilizacji, gdyż tak naprawdę polityka nie ma znaczenia w życiu jednostki, choć na nie oddziałuje. W tej właśnie powieści świat realny zderzał się z wyobrażonym¹⁴, otwierając pole do interpretacji

¹³ Stale Popov (1903–1965) to jeden z pierwszych macedońskich prozaików, który w swej twórczości nawiązywał do ustnej tradycji narracji ludowej. Zob. K. Wrocławski, *Popov Stale* [w:] *Mały słownik pisarzy zachodniosłowiańskich i południowosłowiańskich*, red. J. Magnuszewski, Warszawa 1973, s. 368.

¹⁴ Temat ujęłam wcześniej w artykule *Bałkańskie kompleksy „gorszej Europy” w prozie Ermisa Lafazanovskiego*, „Slavia Meridionalis” 2012, t. 12, s. 45–56.

i szukania odpowiedzi na pytanie, na ile opisywany świat istnieje i czy mógłby istnieć faktycznie.

Kwestie dotyczące świata realnego a przedstawianego w literaturze rozwinął Lafazanovski w kolejnej powieści, *Niedziela* [mac. *Недела*, 2009]. Jej mottem uczynił wypowiedź angielskiego pisarza Aldousa Leonarda Huxleya (1894–1963) odnoszącą się do wiarygodności, którą serwuje powieść w zderzeniu z tym, co niesie życie. Postawił tym samym jednocześnie kwestię związaną z nadawaniem wymowie powieści/utworu literackiego zbyt wielu sensów, gdy w rzeczywistości tego sensu nie posiada, natomiast najbliższej niej zawsze zdają się być te opowieści, które powinny być najmniej prawdziwe¹⁵. Tytułowa *Niedziela*, jako zwykły dzień tygodnia, stała się tu pretekstem do ukazania sytuacji, kiedy zwyczajni ludzie mogą znaleźć się w niecodziennych okolicznościach prowokujących konieczność weryfikacji wyznawanych dotąd wartości moralnych, etycznych i społecznych. Każdy z bohaterów utworu konstruuje swą historię ukazującą go w świecie indywidualnym czy kolektywnym, w otocze środowiska miejskiego, czy państwowego balansującego na krawędzi tego, co w otaczającym świecie z jego perspektywy staje się śmieszne, albo niesie tragiczny finał.

Szósta z kolei powieść Lafazanovskiego, *Historia ludzi, którzy umarli ze strachu* [mac. *Историја на луѓето кои умреа од страх*, 2012] zdaje się być kolejnym twórczym doświadczeniem literackiej rzeczywistości. Stanowi bowiem dobry przykład sztuki opowiadania, przybierającego niekiedy charakter skazu z bezpośrednią formą narracji i potocznym monologiem. Jej akcja rozgrywa się w latach 70. XX wieku w Skopje i powiązana jest życiem codziennym kilkunastu cudzoziemców, którzy czasowo zamieszkują przydzielony im barak na peryferiach miasta. Stanowią oni przede wszystkim grupę emigrantów i uciekinierów politycznych, oczekujących rozwiązania ich statusu, by mogli podjąć decyzję dotyczące swoich dalszych losów. W tej powieści Lafazanovski wykreował interesujące postaci, z głównym bohaterem, który w niezgodzie na konieczność przesiedlenia się z rodzicami do Macedonii, odciął się od mówienia o sobie w pierwszej osobie i zaczął mówić w osobie trzeciej. Mówiąc tak o sobie, Marek zrywał z porzuconym wbrew sobie miejscem i sielską, dziecięcą przeszłością. Relacje między bohaterami, zarówno postaciami dziecięcymi, jak i dorosłymi, wskazują z jednej strony na integracyjny, z drugiej indywidualny charakter związków międzyludzkich w multikulturalnym środowisku naznaczonym zewnętrzną innością.

Główny bohater, okreśelany mianem Egejczyka (czyli wygnańca w greckiej części Macedonii, choć przybywa z rodzicami z czeskiej Pragi) i jego albański rówieśnik reprezentują dwa różne światy, a są w stanie komunikować się ze sobą, tworząc ważne tylko dla nich więzi. Powieść Lafazanovskiego buduje obraz realny, który z zewnętrznej perspektywy postrzegania mógłby wydawać się niewiarygodny, ale w którym z jednakową siłą odbijają się smutki i radości codzienności. Dla

¹⁵ E. Лафазановски, *Недела*, Скопје 2009, s. 5.

macedońskich krytyków ten właśnie utwór jest powieścią o antropologii strachu i strategiach manipulacyjnych, które wykorzystują lęk jako codzienną broń dla przytępienia zmysłów¹⁶. I w przypadku tej powieści znowu stajemy przed Huxleyowskim dylematem realnego a wyobrażonego i naddawaniem sensów, podczas gdy sama rzeczywistość jawi się jako coś złudnego, podążając w kierunku magicznego realizmu. Można skonstatować, że przez ostatnią powieść Ermisa Lafazanovskiego wypełnia się i realizuje *Testament poety małego narodu*, gdyż podobnie jak i cała jego twórczość, jest udanym świadectwem rozwoju literatury niewielkiego kraju na południu Europy.

The world of Ermis Lafazanovski's prose. Between the real and the imagined

Summary

The article focuses on the literary achievements of Ermis Lafazanovsky, a Macedonian writer, referring to the recent interest in Macedonia in the media and the events that could be the reason for the rising awareness of the existence of this small Balkan country. Lafazanovsky's work is discussed in the context of the specificity of Macedonian literary life. The novelist's narrative technique is reflected upon, as what is real in the novels' world gravitates towards magical realism. Lafazanovsky's work executes the literary testament of Blazhe Koneski, a 20th-century architect and constructor of the Macedonian culture, providing evidence for the development of literature of this small country.

¹⁶ <https://kupikniga.mk/product/istorijata-na-lugeto-koi-umrea-od-strav/> [dostęp: 10.08.2018].